

Gramsci και Machiavelli

Οι ορίζοντες της επαναστατικής ηγεμονίας

Γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ*

Με την παρούσα εργασία επιδιώκουμε να δείξουμε τον ιδιαίτερο τρόπο ανάγνωσης του Machiavelli από τον Gramsci, πώς επηρεάστηκε από αυτόν και πώς τον αξιοποίησε για τους δικούς του θεωρητικούς και πολιτικούς στόχους.

Παρουσιάζουμε συνοπτικά την ιστορική περίοδο ανάδυσης αυτής της σχέσης, έπειτα πώς τον αντιμετωπίζει στο πλαίσιο των καιρών του και επιδιώκουμε μια περιγραφή και ερμηνεία της θεωρίας του Gramsci για την πολιτική ηγεμονία και τον σύγχρονο ηγεμόνα. Βασικά της στοιχεία είναι η διαλεκτική της μεταφρασσιμότητας, η σχέση παθητικής και διαρκούς επανάστασης, η θεωρητική και πολιτική επιρροή του από τον Sorel, η έμπνευσή του από τους Ιακωβίνους ως πολιτικής πρωτοπορίας, ο πολιτιστικός ρόλος του σύγχρονου ηγεμόνα και ο καταλυτικός του ρόλος για την πραγματοποίηση της επανάστασης, τη διαμόρφωση της προλεταριακής και λαϊκής πολιτικής ηγεμονίας μέχρι την κατάκτηση της εξουσίας.

Αντί προλόγου

Το έργο του Machiavelli φαίνεται να έχει παρακινήσει το ενδιαφέρον του Gramsci από νωρίς, ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια, την περίοδο 1911 με 1915. Τον Μάιο

του 1922 ο Gramsci παρακινήθηκε από τον Umberto Cosmo, καθηγητή του απ' το πανεπιστήμιο, τον παρότρυνε να γράψει ένα βιβλίο για τον Machiavelli που περίμενε αρκετό καιρό. Πριν τη φυλάκισή του, στην Ιταλία και την Ευρώπη λάμβανε χώρα μια οξυτάτη δημόσια συζήτηση για τον Machiavelli μεταξύ φιλελεύθερων και φασιστών και την ίδια περίοδο

* Μεταπτυχιακός φοιτητής

το 1927 διεξάγεται εκδήλωση μνήμης για τον τέταρτο αιώνα από τον θάνατο του Machiavelli. Από αυτό το ηλεκτρισμένο κλίμα παρακινήθηκε ακόμη περισσότερο να ασχοληθεί με το έργο του Φλωρεντινού γραμματέα όπως φαίνεται ξεκάθαρα από τον κριτικό διάλογο μέχρι και πολεμική που διεξάγει με τους διασημότερους μακιαβελικούς ή μελετητές του Machiavelli όπως ο Croce, ο Mussolini, ο Russo, ο Mosca κ.ά. (Thomas, 2015: 444-5)

Κατά τη διάρκεια της ανάδυσσης του φασισμού το 1921, την εδραίωσή του το 1926 και τη φυλάκισή του, αναπτύσσει πιο εντατικά τη θεωρία του για τον σύγχρονο ηγεμόνα και την πολιτική ηγεμονία γενικότερα. Ακριβώς την ίδια περίοδο διεξάγεται το 3ο Συνέδριο της Κομιντέρν στους κόλπους της οποίας οξύνονται οι αντιπαραθέσεις γύρω από το ζήτημα της τακτικής και του μετώπου με αφορμή την ήττα της Γερμανικής Επανάστασης και την άνοδο του φασισμού. Στη φασιστική πλέον Ιταλία, ο Gramsci και το KKI, παρά την αποφυγή μιας «σεκταριστικής» και «εξισωτικής» τακτικής που είχε προηγηθεί και την αποδοχή της πιθανότητας το φασιστικό καθεστώς να διαδεχθεί ένα φιλελεύθερο-δημοκρατικό (Marcos Del Roio, 2016: 158), ακολουθούν τελικά μια τακτική για την επανενεργοποίηση του αντιφασιστικού και αντικαπιταλιστικού Ενιαίου Μετώπου «με το σλόγκαν της 'Ρεπουμπλικανικής Συνέλευσης στη βάση των εργατικών και αγροτικών επιτροπών'» απορρίπτοντας τη συμμετοχή στη δημοκρατική συμμαχία που πρότειναν οι ρεπουμπλικάνοι και οι σοσιαλιστές. Με τη διατήρηση έτσι, έστω και με αμφιλεγόμενο τρόπο, της προλεταριακής ανεξαρτησίας και αυτονομίας, οι κομμουνιστές έβλεπαν επιπλέον την καπιταλιστική στασιμότητα να έρχεται στο τέλος της, και να ανοίγεται η ευκαιρία για την προσέλευση μεσαίων στρωμάτων και την ενίσχυση με αυτό τον τρόπο του μαζικού και ανταγωνιστικού αντικαπιταλιστικού ενιαίου μετώπου (Marcos Del Roio, 2016: 160).

Στο ίδιο πλαίσιο είναι που ο Gramsci επεξεργάζεται κριτικά τις έννοιες της παθητικής και της διαρκούς επανάστασης.

Εμπνεόμενος από τον Ιταλό φιλελεύθερο Cusoco, αναπτύσσει την έννοια της πρώτης σε μια κατεύθυνση αποκάθαρσης της «από κάθε ίχνος μηχανικισμού και φαταλισμού» και επαναδιατύπωσής της «όχι ως πολιτικού 'προγράμματος'», αλλά προκειμένου να έχει «συγκεκριμένη πολιτική αίσθηση» χρειάζεται να «προϋποτιθεται, ή να προβλέπεται ως αναγκαία, ενεργή αντίθεση». Με άλλα λόγια, πρέπει να αποκτήσει έναν πιο βολонταριστικό χαρακτήρα και να «θέσει την πρωτοκαθεδρία μιας υποκειμενικής ισχύος» (Thomas, 2018: 29· Thomas, 2015: 448).¹ Απ' την άλλη, θεωρεί ότι η διαρκής επανάσταση από τη Γαλλική Επανάσταση του 1848 και μετά, «επεκτείνεται και αίρεται στην πολιτική επιστήμη στη φόρμουλα της 'πολιτικής ηγεμονίας'» (Thomas, 2018: 44) και αυτή συλλαμβάνεται ως «η ιστορική, συγκεκριμένη, ζωντανή μορφή» που «ξεπήδησε από όλους τους πόρους της κοινωνίας που έπρεπε να μεταμορφωθεί» (Thomas, 2018: 46). Όπως υποστηρίζει ο Peter Thomas ανάμεσα στις δύο, υπάρχει μια σχέση «αναγκαίας διαλεκτικής αντίθεσης χωρίς σύνθεση». Η παθητική επανάσταση «χρησιμοποιείται [...] για να χαρακτηρίσει την ιστορική προέλευση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει το αντιφασιστικό κίνημα» ενώ η διαρκής επανάσταση ως επιδιωκόμενη ενεργητική επανάσταση αποτελεί το ακριβώς αντίθετό της (Thomas, 2018: 45-6). Επιπλέον αναφέρεται στη «χρησιμότητα της παθητικής επανάστασης [...] ως διάγνωση(ς) των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η απόπειρα για την ανανέωση της επανάστασης σε διάρκεια μέσα στις αλλαγμένες πολιτικές συνθήκες της πάλης κατά του φασισμού» (Thomas, 2018: 47). Με άλλα λόγια, η παθητική επανάσταση, ως η ανελέητη αντεπανάσταση του φασισμού και του καπιταλισμού γενικότερα, υπαγόρευε αναγκαστικά μια σειρά ιστο-

1. Τα αποσπάσματα όπως παρατίθενται στο Thomas, 2018: 29.

(Οι παραπομπές σε αυτό το άρθρο βασίζονται στην αρίθμηση των σελίδων (1-48) όπως το άρθρο είναι αναρτημένο εδώ <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/16228/3/FullText.pdf>)

ρικών μετατοπίσεων χωρίς τη γνώση των ποιών οι κομμουνιστές δεν θα μπορούσαν να πιάσουν το νήμα της ενεργούς διαρκούς επανάστασης ως απάντησης σε αυτή, στο πλαίσιο των νέων συνθηκών.

Ο Machiavelli στους θελλώδεις καιρούς της Ιταλικής Αναγέννησης

Μια βασική τομή που ο Gramsci επιδιώκει να χαράξει στην πρόσληψη του Machiavelli είναι αρχικά να τον τοποθετήσει στο ιστορικό περιβάλλον που αυτός έζησε και έδρασε. Κι αυτό σε αντίθεση με τους μακιαβελικούς της περιόδου, που ήθελαν έναν Machiavelli «πολιτικό γενικά, καλό για όλες τις περιόδους». Στην προαναφερθείσα εκδήλωση μνήμης αναφέρει ότι «κανείς συγγραφέας [...] δεν εξέτασε τα έργα του Machiavelli σε σχέση με την άνηση των κρατών σε όλη την Ευρώπη κατά τη διάρκεια της ίδιας ιστορικής περιόδου». Ο Gramsci διάβασε τον Machiavelli ως «έναν άνθρωπο εξολοκλήρου της εποχής του», ο οποίος μέσα από τους σφοδρούς ανταγωνισμούς και τις συγκρούσεις που υπήρχαν στη δημοκρατία της Φλωρεντίας, ανάμεσα σε ιταλικά κράτη αλλά και γενικότερα μεταξύ ευρωπαϊκών δυνάμεων, με την περίτεχνη του πολιτική επιδίωκε να δώσει λύση κατ' αρχάς στους αναμεταξύ τους αντιμαχόμενους αστούς [τάση που επιθυμούσε *republics* και τάση που επιθυμούσε ηγεμονίες (Gramsci, 2011b: 349)] της Ιταλίας. Αυτή η λύση ήταν η εθνική ενοποίηση της Ιταλίας σε καθεστώς απόλυτης μοναρχίας, «η δομή που επιτρέπει την αστική ανάπτυξη και οργάνωση». Αναγνωρίζοντας την επιρροή του Machiavelli «από τα παραδείγματα της Γαλλίας και της Ισπανίας που απέκτησαν ισχυρή εθνική ενότητα», όπως και της Αγγλίας και της Ρωσίας αντίστοιχα, καθώς και από τον Cesare Borgia ως πρότυπο ηγεμόνα από τη δράση του στη Romagna, που «βάζει ένα τέλος στη φεουδαλική αναρχία». Επομένως προτάσσει ένα μεγάλο εδαφικά εθνικό κράτος που πρέπει να κυβερνάται από νόμους και αρ-

χές –διότι στην οπτική του η κομμούνια, η *republic* και η κοινοτική *signoria* δεν συνιστούσαν κράτος– που να δίνει ασφάλεια στους πολίτες από τις απειλές ξένων και ισχυρών δυνάμεων. Ένα τέτοιο κράτος στρατιωτικού χαρακτήρα, μπορεί να έχει και τον πληθυσμό που να στηρίζει έναν ισχυρό στρατό και να καθιστά εφικτή μια ανεξάρτητη πολιτική διεθνούς εμβέλειας. Για τον Gramsci, έτσι, ο Machiavelli ήταν ένας πολιτικός που χρησιμοποιούσε τη στρατιωτική τέχνη προς όφελος των πολιτικών του σκοπών (Gramsci, 2011a: 103, 380· Gramsci, 2011b: 378).²

Τα πιο πάνω μας δείχνουν επίσης τον διεθνισμό του Machiavelli και το γεγονός ότι πήγε πιο μπροστά από την εποχή του οφείλεται στην εμπειρία του στην Ευρώπη ως διπλωμάτης, γι' αυτό και μπόρεσε να διαισθανθεί την κυρίαρχη ιστορική τάση και ταυτόχρονα τη λύση εκείνη που θα έβγαζε την Ιταλία από την κρίση και τον συνεχή αλληλοσπαραγμό της (Gramsci, 2011c: 72). Εδώ μπορεί να προστεθεί και η προχωρημένη του διαπίστωση για τον ρόλο του Παπικού Κράτους/ Εκκλησίας ως «δηλητήριο για το εθνικό πρόβλημα», εμπόδιο για τη «δημιουργία ισχυρών κρατών στην Ιταλία» λόγω της παρεμβατικής και διασπαστικής του πολιτικής (Gramsci, 2011b: 315, 338, 377-8).

Ο Gramsci καθώς μελετούσε και έγραφε για τον Machiavelli είναι ξεκάθαρο ότι έχοντας στο μυαλό του τον Marx ως μέτρο σύγκρισης, μπορούσε να βρει αναλογίες μεταξύ των δύο, γεγονός που τον ωθεί να διαβάσει τον Φλωρεντινό γραμματέα ως αντιπρόσωπο και εκφραστή των συμφερόντων του λαού έναντι των σκοτεινών και συντηρητικών δυνάμεων του παλιού κόσμου. «Η 'σφοδρότητά' του κατευθύνεται στα φεουδαλικά κατάλοιπα, όχι στις προοδευτικές τάξεις». Και «ο ηγεμόνας [...] πρέπει να βασίζεται στην υποστήριξη των παραγωγικών τάξεων, των αγροτών και των εμπόρων. [...] Αν η μπουρζουαζία των πόλεων θέλει να βάλει ένα τέλος στην εσωτερική αταξία και την εξωτερική αναρχία, πρέπει να έχει την

2. Όλα τα αποσπάσματα αυτής της παραγράφου υπάρχουν στις σελίδες που αναφέρονται εδώ.

υποστήριξη της μάζας των αγροτών, και να δημιουργήσει μια ασφαλή και αποσιωπημένη οπλισμένη δύναμη» (Gramsci, 2011a: 103).³ Όπως ο Marx παράγαγε τη θεωρία του για τα συμφέροντα και τους σκοπούς του προλεταριάτου, έτσι και ο Machiavelli ήθελε με την πολιτική του τέχνη και πρακτική να διδάξει τον απλό χωρίς προνόμια λαό, μέσα από τις τάξεις του οποίου θα προέκυπτε ένας αρχηγός που θα εξέφραζε τα συμφέροντά του και θα τον καθοδηγούσε προς την ολοκληρωτή ρήξη με την καθεστεικιά τάξη πραγμάτων (Gramsci, 2011b: 151). Στο ίδιο πλαίσιο της απόπειρας του Gramsci να εντάξει τον Machiavelli στην επαναστατική παράδοση πρέπει να ιδωθεί και η αντιμετώπισή του ως «πρώιμου Ιακωβίνου», καθώς ο στόχος του Machiavelli για τη σύνδεση της πόλης με την επαρχία και τη μεταρρύθμιση του στρατού μέσω της εισόδου των αγροτών στην πολιτική ζωή ήταν αυτό που πέτυχαν οι Ιακωβίνοι στη Γαλλική Επανάσταση (Gramsci, 2011c: 418, 248, 327).

Αναφορικά με τη φιλοσοφική και πολιτική σκέψη του Machiavelli, ο Gramsci τον θεωρούσε ως έναν εκ των σημαντικότερων φιλοσόφων της Αναγέννησης, στον οποίο μπορεί κανείς να «διαβάσει» τη ζωντανή κίνηση της κοινωνικής ζωής και των ανθρώπων, «των ηθικών και πολιτικών τους αντιφάσεων» (Gramsci, 2011b: 349). Η σκέψη του δεν ήταν μεταφυσική, και αντίθετα ως νεο-ουμανιστής ή φιλόσοφος της πράξης, έθετε στο επίκεντρο της προσοχής του τη «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα», τον άνθρωπο ως ενεργό υποκείμενο, που με τη βούλησή του «μεταμορφώνει την πραγματικότητα» (Gramsci, 2011b: 378). Και οι ίδιες οι θεμελιακές στον Machiavelli έννοιες της τύχης και της αρετής επιδιώκεται να απεκδυθούν από τη μεταφυσική. Η τύχη θεωρείται «φυσική δύναμη των περιστάσεων» και η αρετή δύναμη που εγκατοικεί και εκπορεύεται από την ατομική βούληση του νέου αναγεννησιακού ανθρώπου που δρα εντός της πρώτης

και προσπαθεί να την υπερβεί (Gramsci, 2011c: 379, 643).⁴ Επίσης ήταν το ίδιο το κλασικό αισθητικό πνεύμα της αναγεννησιακής φιλοσοφίας που με τη ροπή της να ανασταίνει «νεκρά πράγματα» μέσα από την τέχνη ήταν που έδινε σχήμα στην «πολιτική του σύλληψη για μια ενοποιημένη ηγεμονία» με το ζωντανέμα της «μνήμης του ρωμαϊκού παρελθόντος» (Gramsci, 2011c: 262).

Μαζί με όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η αναφορά του Gramsci στον ρεαλισμό του Machiavelli ως βασικός συντελεστής της σκέψης και της πρακτικής του. Η πολιτική του τελευταίου δεν συνιστούσε επιστήμη με τη στενή έννοια του όρου και αυτά που έγραφε δεν τα έγραφε απλώς για να μείνουν στα βιβλία. Αντίθετα, «έγραφε για πράγματα που δοκιμάστηκαν και από πάντα δοκιμάζονταν», «θεωρητικοποίησε μια πρακτική» (Gramsci, 2011b: 151) και γι' αυτό τον λόγο δεν ήταν ουτοπικός συγγραφέας. Στα βιβλία του δεν σχεδίασε κάποια ιδανική και σχεδιασμένη πολιτεία ούτε αυτά ήταν γενικώς συστηματικά αλλά αφοριστικά. Αντικατόπτριζαν την αναγκαιότητα για «άμεση πολιτική δράση», για έμπρακτη «κριτική του παρόντος» (Gramsci, 2011b: 378) και την επιμονή μιας βούλησης ως «διαρκούς οργανωμένης δύναμης» που σε ευνοϊκές συνθήκες εισβάλλει ορμητικά στο προσκήνιο και προεκτείνεται (Gramsci, 2011c: 327-8). Από την άλλη όμως, σε αντίθεση με την κυρίαρχη τάση ο Machiavelli να διαβάζεται ως ένας ψυχρός πραγματιστής που δεν είχε ενδιαφέρον για το «πώς θα έπρεπε να είναι» η πραγματικότητα, ο Gramsci υποστηρίζει ότι είχε τέτοιες βλέψεις. Επιστρατεύοντας την έννοια της «ενεργού πραγματικότητας» [realtà effettuale], ως μιας πραγματικότητας όχι «στατικής και ακίνητης» αλλά «εν κινήσει, ένας συσχετισμός δυνάμεων αδιάκοπων μετατοπίσεων της ισορροπίας», βλέπει στο πρόσωπό του «όχι απλά έναν επιστήμονα» αλλά έναν «παθιασμένο

4. Εδώ εμφανώς ο Γκράμσι επηρεάζεται σημαντικά από τις σχετικές θεωρίες των μακιαβελικών της εποχής.

άνθρωπο», έναν «δραστήριο πολιτικό» και δημιουργό με συγκεκριμένη και όχι έωλη βούληση. Ο ρεαλισμός του, λοιπόν, ξετυλίγεται εντός και πάνω στην ίδια την ενεργό πραγματικότητα, «ερμηνεύει και υποδεικνύει μια γραμμή δράσης», παρακινώντας για ταρακούνηση του υπάρχοντος συσχετισμού δυνάμεων και για δημιουργία μιας καινούργιας ισορροπίας. Στοχεύει έτσι όχι ο ίδιος ως συγγραφέας να αλλάξει την πραγματικότητα, αλλά να παρουσιάσει, να σκηνοθετήσει αναγκαίους και συγκεκριμένους ρόλους πραγματικών ιστορικών δυνάμεων για το πώς θα έπρεπε να δράσουν προκειμένου αυτές οι ίδιες να την αλλάξουν, να την υπερβούν. Με «στρατιές από λέξεις» (Gramsci) αναφωνεί το σύνθημα για τις πραγματικές στρατιές, τις οπλισμένες στρατιές (Gramsci, 2011c: 283-4, 583).⁵

Η πολιτική ηγεμονία και ο σύγχρονος ηγεμόνας: Μπροστά στο έκτακτο ιστορικό κάλεσμα και εντός του μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος

Πιάνοντας το νήμα από την αναλογία μεταξύ Marx και Machiavelli στην οποία προαναφερθήκαμε, ο Gramsci προχωράει σταδιακά από την ερμηνεία του Machiavelli στο πλαίσιο του ιστορικού περιβάλλοντος του καιρού του, στην πολιτική αξιοποίησή του για τη νέα τακτική και στρατηγική που θέλει να χαράξει στο δικό του πολιτικό παρόν και στη δική του ιστορική περίοδο. Ο Ηγεμόνας ως «έννοια» προσλαμβάνει μεταφορική σημασία και αυτός «θα μπορούσε να μεταφραστεί στη νεώτερη πολιτική γλώσσα» ως «πολιτικό κόμμα» (Gramsci, 2011b: 382). Αρχικά θέτει τους στόχους για μια συγκριτική μελέτη μεταξύ των δύο ως «θεωρητικών της

στρατευμένης πολιτικής και της δράσης» και τη συγγραφή μιας μαρξιστικής πολιτικής πραγματείας, δηλαδή «ένα μεθοδικό σύστημα της σύγχρονης πολιτικής» στο πρότυπο του *Ηγεμόνα* (Gramsci, 2011c: 152) και (Thomas, 2015: 442-3).⁶ Στην πορεία όμως ο στόχος για μια μεθοδική πραγματεία φαίνεται να εγκαταλείπεται και τη θέση του project να καταλαμβάνει ο στόχος για ένα νέο πολιτικό маниφέστο. Αυτό μπορεί να φανεί από την έμφαση που, στην πορεία των *Τετραδίων της φυλακής*, δίνει στην αντιμετώπιση του *Ηγεμόνα* ως λογοτεχνήματος/μυθιστορήματος και ειδικότερα από τον δραματικό χαρακτήρα και μορφή που αποδίδει στον επίλογο του βιβλίου (Gramsci, 2011c: 246) και (Thomas, 2015: 450). Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ο ισχυρισμός του Peter Thomas ότι «ο Gramsci θέτει στον εαυτό του το καθήκον όχι να επαναλάβει ή αναπαράγει τη μακιαβελική φιγούρα του 'νέου Ηγεμόνα', αλλά να πραγματοποιήσει ή επανασκηνοθετήσει τη στρατηγική χειρονομία του Machiavelli» (Thomas, 2015: 443-4) στις δικές του συνθήκες, δηλαδή στη δημιουργία μιας ζωντανής με σάρκα και οστά «προφητικής φιγούρας» σαν κι αυτής που ο Machiavelli δημιούργησε μέσα από τη «δραματική αναπαράστασή» του της κοινωνικής ζωής των υποτελών τάξεων. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη συνολικότερα το έργο του Gramsci και ειδικότερα τα *Τετράδια της φυλακής*, βέβαια μπορεί να απορριφθεί μια ανάγνωση του Machiavelli με τους όρους μιας «αυτονομίας της πολιτικής» όπως αυτής του Croce, που πηγάζει από μια αντι-ιστορικο-υλιστική φιλοσοφία η οποία θέλει να θέσει όλες τις υπερδομές στην υπηρεσία της πολιτικής (Gramsci, 2011b: 231-2). Αντίθετα, όπως μας δείχνει και πάλι ο Peter Thomas, με τη διεισδυτική έννοια της «μεταφρασσιμότητας» ο Gramsci προτείνει μια πιο σύνθετη συσχέτιση (υπο)δομής και υπερδομών καθώς και μια «έννοια της πολιτικής δραστηριότητας συνδεδεμένης με μια επαναδιαμορφωμένη

5. Όσες λέξεις και εκφράσεις της τελευταίας παραγράφου που αρχίζουν από το «Από την άλλη» μέχρι το τέλος, μπαίνουν σε εισαγωγικά αναφέρονται σε αυτό απόσπασμα.

6. Ελαφρώς τροποποιημένο με βάση την παράθεση του αποσπάσματος από τον PD Thomas.

σύλληψη των υπερδομών» (Thomas, 2015: 443). Αναλυτικότερα θα λέγαμε ότι η έννοια της μεταφρασσιμότητας αποτελεί το κλειδί για το πώς η φιλοσοφία της πράξης μπορεί να θριαμβεύσει επί των προηγούμενων θεωρησιακών φιλοσοφιών. Σε αυτή η πολιτική και ο ιστορικός υλισμός κατέχουν την πρωτοκαθεδρία. Καθιστά εκείνες τις σφαίρες που οι ιδεαλιστικές θεωρήσεις συλλάμβαναν με νομισματικό/υποκειμενιστικό τρόπο στοιχεία των υπερδομών. Αυτές πολιτικοποιούνται και ιστοριοποιούνται, και μετατρέπονται σε πεδία πολιτικής και ιδεολογικής ηγεμονίας. Η φιλοσοφία της πράξης δύναται να είναι «ζωντανή φιλολογία» μέσω της αμοιβαίας μεταφρασσιμότητας (που ενυπάρχει και εκφράζεται οργανικά μόνο μέσα από αυτή) διαφορετικών επιπέδων ή δομών της πραγματικότητας ή ακόμη και ξεχωριστών ιστορικών σταδίων ενός εθνικού πολιτισμού. Η ίδια η γλώσσα και ο πολιτισμός γενικότερα γίνονται πεδία ηγεμονίας (Thomas, 2020) (Lazarus, Neil and Shapiro, Stephen, 2017: 35-41).

Για να επανέλθουμε στη μετατόπιση⁷ (Thomas, 2015: 444) από τον «νέο ηγεμόνα» στον «σύγχρονο ηγεμόνα», αυτή εμφανίζεται ήδη στο Τ4§10 όπου όπως προαναφέραμε στις πρώτες γραμμές γίνεται αναφορά σε μια μεθοδική πολιτική πραγματεία ενώ στο τέλος δίνεται βάρος σε μια λογοτεχνική μορφή που προβάλλει με δραματικό τρόπο εντός της ιστορικής σκηνής την ανάδυση μιας κοινωνικοπολιτικής πρωτοπορίας, του ιστορικού κόμματος του προλεταριάτου και των υποτελών τάξεων, ως αναγκαίοτητα.

«Ο πρωταγωνιστής αυτού του 'νέου ηγεμόνα' δεν πρέπει να είναι το κόμμα αφηρημένα, η τάξη αφηρημένα, το κράτος αφηρημένα, αλλά ένα καθορισμένο ιστορικό κόμμα που δραστηριοποιείται σε ένα ακριβές ιστορικό περιβάλλον, με μια ιδιαίτερη παράδοση, με διακριτό και πολύ συγκεκριμένο συνδυασμό κοινωνικών δυνάμεων. Εν συντομία, το θέμα δεν εί-

να να συνταχθεί ένα οργανικό ρεπερτόριο πολιτικών αρχών αλλά να γραφεί ένα βιβλίο το οποίο είναι, σε μια ορισμένη αίσθηση, 'δραματικό', ένα εκτυλισσόμενο ιστορικό δράμα στο οποίο οι ηθικοπολιτικές αρχές [maxims] παρουσιάζονται σαν ειδική αναγκαιότητα και όχι ως επιστημονικές αρχές»

(Gramsci, 2011b: 231-2).

Στην πορεία γίνεται πιο ξεκάθαρη η ερμηνεία του *Ηγεμόνα* ως ενός βιβλίου δημιουργικού, με δίκως όρια δυναμική, και όχι γεωμετρικά δομημένου, λόγω της ανοιχτότητας που αφήνεται στο κλείσιμό του. Παράλληλα, το νέο βιβλίο που πρέπει να γραφτεί με βάση τον *Ηγεμόνα* ως παράδειγμα εξακολουθεί να προτάσσεται ως εκφερόμενο ως «έργο πολιτικής επιστήμης» (Gramsci, 2011c: 246), και αργότερα θα ονομαστεί ως «πολιτικό μανιφέστο» (Thomas, 2015: 450-1). Ο *Ηγεμόνας* είναι ένα βιβλίο «ζωντανό» και υβριδικό με το βέλος του στραμμένο στην κατεύθυνση ξεπεράσματος της αντίθεσης ορθού λόγου και παθών. Σε αυτό ο ηγεμόνας δεν προκαταβάλλει κάποιους οριστικούς κανόνες για τη διεξαγωγή της ταξικής σύγκρουσης αλλά αντίθετα ως «υπερανθρώπινο» θρυλικό σύμβολο μιας «συλλογικής βούλησης» ωθεί με την πλαστικότητα και την ευελιξία του στην ολόκληρη έκφραση των φλεγόμενων παθών, των «συναίσθημάτων και προσδοκιών» (Gramsci, 2011c: 312), και της απρόβλεπτης επινοητικότητας των μαζών. Αυτός αναδύεται μέσα από το ιστορικό γίγνεσθαι και είναι ένα «κοινωνικό στοιχείο» το οποίο εγκολπώνει οργανικά «μερικές» αλλά ταυτόχρονα και τις πιο ριζοσπαστικές «συλλογικές βουλήσεις» που δύνανται να μετατραπούν σε «καθολικές και συνολικές». Ο σύγχρονος ηγεμόνας, λοιπόν, στην εποχή του Gramsci είναι το σχηματιζόμενο πολιτικό κόμμα-συλλογικός οργανισμός, που έχει το χρέος της συγγραφής ενός νέου πολιτικού μανιφέστου μέσα από το οποίο η υπαρκτή και αναδυόμενη του δράση ξεπροβάλλει ταυτόχρονα, και το οποίο σκηνοθετεί την ιστορική διαδικασία σχηματισμού ενός

7. Αποδεχόμαστε και αυτό τον ισχυρισμό του PD Thomas και τον αναπτύσσουμε.

ενοποιημένου και ομοιογενούς κοινωνικοπολιτικού υποκειμένου με «όρους ποιότητων και καθκόντων» και όχι με όρους αυστηρών κανόνων ενός δογματικού εγχειριδίου για τη μέθοδο δράσης.

Τα πολύ βασικά αποσπάσματα που παρτίθενται πιο κάτω, μαζί με άλλα που υπάρχουν στα *Τετράδια της φυλακής*, επιβεβαιώνουν τον τρόπο σχηματισμού και τον ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό ρόλο του γκραμισανού ηγεμόνα, όπως έχει περιγραφεί πιο πάνω.

«Σύγχρονος Ηγεμόνας. Αυτό μπορεί να εξυπηρετεί ως ο γενικός τίτλος για τη συλλογή ιδεών στην πολιτική επιστήμη που θα μπορούσαν να συναρμολογηθούν σε ένα έργο πολιτικής επιστήμης που θα συλληφθεί και οργανωθεί παρόμοια με τον Ηγεμόνα του Machiavelli. Το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του Ηγεμόνα είναι ακριβώς ότι δεν είναι μια συστηματική πραγματεία· αλλά είναι ένα 'ζωντανό' βιβλίο στο οποίο η ιδεολογία γίνεται 'μύθος', φανταστική και λογοτεχνική 'εικόνα' μεταξύ ουτοπικής και λόγιας πραγματείας στην οποία το δογματικό και ορθολογικό στοιχείο προσωποποιείται από τον 'αρχηγό' (condottiere), το 'ανθρωπομορφικό' και εύπλαστο σύμβολο της 'συλλογικής βούλησης'. Κατά την περιγραφή του σχηματισμού μιας 'συλλογικής βούλησης', ο Machiavelli δεν καταφεύγει σε σχολαστικές μελέτες για τις αρχές και τα κριτήρια μιας μεθόδου δράσης· αντ' αυτού, την παρουσιάζει με όρους 'ποιότητων και καθκόντων' μιας συμπαγούς προσωπικότητας και έτσι παρακινεί την καλλιτεχνική φαντασία και διεγείρει το πάθος. [...] Ο σύγχρονος Ηγεμόνας, ο μύθος-Ηγεμόνας, δεν μπορεί να είναι πραγματικός άνθρωπος, συγκεκριμένο άτομο. Μπορεί να είναι μόνο ένας οργανισμός, κοινωνικό στοιχείο στο οποίο το συγκεκριμένο γίνεσθαι [becoming concrete] μιας συλλογικής βούλησης, εν μέρει αναγνωρισμένο και επιβεβαιωμένο στη δράση, έχει ήδη αρχίσει. Αυτός ο οργανισμός έχει ήδη δοθεί από την ιστορική ανάπτυξη· είναι το πολιτικό κόμμα, η σύγχρονη μορφή στην οποία οι μερικές, συλλογικές βουλήσεις

που τείνουν να γίνουν καθολικές και συνολικές μαζεύονται από κοινού».

(Gramsci, 2011c: 246-7⁸ Thomas, 2015: 440)⁸

Τα πιο πάνω αποσπάσματα υπογραμμίζουν, επιπλέον, μία ακόμη κομβική όψη της γκραμισιανής σύλληψης. Επηρεασμένος από τον Sorel εισάγει στο παιχνίδι του ταξικού ανταγωνισμού τον υποβλητικό ρόλο της πολιτικής ιδεολογίας ως μύθου. Ευρύτερα, ο μυθιστορηματικός φαντασιακός χαρακτήρας και το ριζοσπαστικό περιεχόμενο του νέου πολιτικού μανιφέστου που ακτινοβολείται και ενεργοποιείται από τον σύγχρονο ηγεμόνα, συντάσσει μια «συγκεκριμένη φαντασία» που εκφράζει τις εξασθλιωμένες μάζες, ενισχύει τη βούλησή τους και της προσδίδει μορφή, θέτοντάς τες με αυτό τον τρόπο σε ορμητική κίνηση. Η εν λόγω «συγκεκριμένη φαντασία» αποτελεί διαλεκτική αντίθεση και ενότητα του δογματικού και του ουτοπικού στοιχείου εφόσον ο μακιαβελικός ηγεμόνας υπήρξε μόνο ως σύμβολο και ιδανικός κοντοτιέρος αφενός, και ο γκραμισιανός σύγχρονος ηγεμόνας μόλις έχει εμφανιστεί ιστορικά ως μερικότητα με την καθολικοποίησή του να διακυβεύεται αφετέρου. Και οι δύο είναι ανοιχτές δραματικές ιστορικές διαδικασίες και μορφές που ξετυλίγονται σε διαφορετικά ιστορικά περιβάλλοντα. Η πολιτική ιδεολογία, λοιπόν, μπορεί να αποκτά υλική δύναμη ως πορτρέτο μιας μυθικής «συγκεκριμένης φαντασίας», που περιέχει συνδυασμένα ορθολογικές, συναισθηματικές και δημιουργικές πρακτικές, και αυτή ενσαρκώνεται στο πολιτικό κόμμα, ως φορέα ανυποχώρητης βούλησης και συνείδησης, και όχι στα συνδικάτα και την «άμεση» και «αυθόρμητη δράση» του Sorel.

«Ο Ηγεμόνας του Machiavelli θα μπορούσε να διαβαστεί ως ιστορικό παράδειγμα του Σορελιανού 'μύθου', δηλαδή, μιας πολιτικής ιδεολογίας η οποία δεν παρουσιάζεται σαν ψυχρή ουτοπία ή

8. Τροποποιημένο με βάση την εκδοχή που παρατίθεται από τον PD Thomas.

σαν εξορθολογισμένο δόγμα αλλά σαν συγκεκριμένη 'φαντασία' που δουλεύει σε θλιμμένους και θρημματισμένους ανθρώπους για να διεγείρει και να οργανώσει τη συλλογική τους βούληση. Ο ουτοπικός χαρακτήρας του Ηγεμόνα έρχεται από το γεγονός ότι ο 'ηγεμόνας' όντως δεν υπήρξε ιστορικά και δεν εμφανίστηκε στον λαό της Ιταλίας σε άμεση ιστορική μορφή· υπήρξε μάλλον 'δογματική αφάιρεση', το σύμβολο του γενικού ηγέτη, του ιδεώδους 'αρχηγού' (condottiere). Μπορεί κανείς να μελετήσει πως και γιατί ο Sorel ποτέ δεν προχώρησε από την έννοια του 'μύθου', μέσω της έννοιας των συνδικάτων, στην έννοια του πολιτικού κόμματος».

(Gramsci, 2011c: 246-7)

Μία άλλη όψη της γκραμισιανής θεωρητικής και πολιτικής προσπάθειας για την επινόηση ενός σύγχρονου ηγεμόνα είναι η ιακωβινική στιγμή του. Ο ιακωβινισμός παίρνεται ως το κατεξοχόν ιστορικό παράδειγμα, για το πώς μια ασυγκράτητη και ισχυρή πολιτική θέληση είναι ικανή να προχωρήσει αναγκαίους κοινωνικούς μετασχηματισμούς σε μια Ιταλία που φαίνεται να μην τους έχει ολοκληρώσει ακόμη, είτε γενικότερα, να γίνει καταλύτης της ιστορικής λύσης των γρίφων και των αδιεξόδων της καπιταλιστικής νεωτερικότητας. Συνεπώς, το προλεταριάτο πρέπει να κατακτήσει ως σύμμαχο του την αγροτιά και να συναποτελέσουν τη βάση του ενιαίου μετώπου προκειμένου να γίνει εφικτή η νίκη ενάντια στο φασιστικό καθεστώς και τον καπιταλισμό. Όπως ο Machiavelli ήθελε να αλλάξει τον στρατό με την εισοδησία της αγροτιάς σε αυτόν, στόχο τον οποίο πέτυχαν ιστορικά οι Ιακωβίνοι, έτσι και ο σύγχρονος ηγεμόνας, το κομμουνιστικό κόμμα, πρέπει να πρωταγωνιστήσει στη δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου προλεταριάτου και αγροτιάς. Μια νέα συλλογική και πολιτική βούληση, λοιπόν, πρέπει να εμπνευστεί από τους Ιακωβίνους ούτως ώστε να συναισθανθεί το παροντικό ιστορικό συγκείμενο και να συγκινήσει με τον πρωταγωνιστικό της ρόλο ευρύτερες εργαζόμενες μάζες. Το

κόμμα-οργανισμός δεν μπορεί παρά να είναι το πιο προχωρημένο τμήμα αυτής της νέας λαϊκής βούλησης στο επίπεδο του ιταλικού κοινωνικού σχηματισμού, οργανικό της κομμάτι, η πιο εμφατική εκδήλωσή της. Παράλληλα, ο σύγχρονος ηγεμόνας καλείται να παίξει τον ρόλο του παιδαγωγού, που με τη διαύγειά του πρέπει να θέσει το καθήκον για μια ριζική ηθική και διανοητική αλλαγή που διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την κατάκτηση μιας ανώτερης ποιότητας κοινωνικής συλλογικοποίησης και συνεργασίας που θα γίνει ένα και το αυτό με τον υπό πραγμάτωση σύγχρονο πολιτισμό.

«Ο Σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει να έχει ένα τμήμα αφοσιωμένο στον Ιακωβινισμό, [...] ως παράδειγμα για το πως μια συγκεκριμένη και ενεργητική συλλογική βούληση συγκροτείται. Είναι επίσης αναγκαίο να ορίσει τη 'συλλογική βούληση' και την πολιτική βούληση γενικά με τη σύγχρονη έννοια: η βούληση ως ενεργή επίγνωση της ιστορικής αναγκαιότητας, ως πρωταγωνίστρια ενός πραγματικού και άμεσου ιστορικού δράματος. [...] Ένα σημαντικό συστατικό του Σύγχρονου Ηγεμόνα είναι το ερώτημα της ηθικής και διανοητικής αλλαγής, με άλλα λόγια το ερώτημα της θρησκείας ή της κοσμοεικόνας. Σε αυτό το πεδίο, επίσης, βρίσκουμε μια απουσία του 'ιακωβινισμού' [...] Ο Σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει να είναι ο πρωθητής της ηθικής και διανοητικής αλλαγής, ο οποίος συνιστά το έδαφος για μια επακόλουθη ανάπτυξη της εθνικής λαϊκής κολεκτίβας ριζωμένης σε μια ολοκληρωμένη και επιτευγμένη μορφή του σύγχρονου πολιτισμού. Στο τέλος, ο σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει να εστιάσει εξολοκλήρου σε αυτά τα δύο βασικά σημεία: τον σχηματισμό μιας εθνικής λαϊκής συλλογικής βούλησης, της οποίας [...] είναι η δραστήρια και ενεργητική έκφραση, και τη διανοητική και ηθική αλλαγή».

(Gramsci, 2011c: 247-8)

Ο ζωντανός αυτός κομμουνιστικός οργανισμός μέσα από την ανεξέλεγκτή του κίνηση εισχωρεί σε όλες τις σφαίρες της

κοινωνικής ζωής και τις αλλάζει εξολοκλήρου. Δεν έχει ηθικού τύπου επιφυλάξεις απέναντι στους αντιπάλους του, ενδεχομένως και απέναντι στους φίλους του, και με την πανούργα πολιτική του τέχνη και διάνοια τροποποιεί σταδιακά και προς όφελός του τους υφιστάμενους συσχετισμούς δύναμης, τους οποίους επιδιώκει τελικά να ανατρέψει αιφνίδια όταν οι περιστάσεις ευνοούν μια τέτοια δυνατότητα (Gramsci, 2011c: 327-8). Ο ηγεμονικός του ρόλος πραγματοποιείται στον βαθμό που η δράση του εκφράζει πλήρως του πόθους του λαού, κατανοεί την άμεσή του εμπειρία και συνομιλεί ζωντανά μαζί του, και η πίστη του λαού σε αυτόν κερδίζεται μόνο από τη στιγμή που διακρίνεται σταθερά και ξεπροβάλλει μέσα από το σύνολο της ζωής, μέσα από όλες τις ζωντανές κοινωνικές σχέσεις και διεργασίες.

Τα αποσπάσματα από τα T7, §6 και T8, §21 δεν αφήνουν και πολλά περιθώρια αμφιβολίας.

«Ο συλλογικός οργανισμός γνωρίζει τις διαθέσεις/αισθήματα [sentiments] των σπουδαίων μαζών μέσω της 'συμμετοχής', μέσω της 'συμμενοικότητας' και, εάν ο συλλογικός οργανισμός είναι ζωτικά ριζωμένος [vitaly embedded] στις μάζες, γνωρίζει τις διαθέσεις/αισθήματά [sentiments] τους μέσω της εμπειρίας των άμεσων στοιχείων - ενός συστήματος της ζωντανής 'φιλολογίας', as πούμε».

(Gramsci, 2011c: 159)

«Ο Σύγχρονος Ηγεμόνας, όπως αναπτύσσεται, αναστρέφει ολόκληρο το σύστημα των διανοητικών και ηθικών σχέσεων, όπου η ανάπτυξή του σημαίνει ακριβώς ότι οποιοδήποτε ενέργημα είναι χρήσιμο ή επιβλαβές, ενάρετο ή κακόηθες, στο βαθμό που έχει ως συγκεκριμένο σημείο αναφοράς του τον ίδιο τον Σύγχρονο Ηγεμόνα, και βοηθάει να τον ενδυναμώσει ή να του εναντιωθεί. Στη συνείδηση των ανθρώπων, ο Ηγεμόνας παίρνει τη θέση της θεότητας ή της κατηγορικής προσταγής, και γίνεται η βάση για έναν

σύγχρονο λαϊκισμό και για μια πλήρη λαϊκοποίηση όλων των πτυχών της ζωής και όλων των εθιμικών σχέσεων».

(Gramsci, 2011c: 249)

Εν συνεχεία, στην κλιμάκωση της γκραμισιανής θεώρησης διακυβεύεται η επίτευξη ενός ακόμη ποιοτικού εξελικτικού βήματος και τομής που το νέο 'πολιτικό μανιφέστο' καλείται να αφηγηθεί κατ' αναλογία με αυτή του *Ηγεμόνα*. Ο πολιτικός ηγεμόνας του Machiavelli σε ολόκληρη τη διαδρομή του έργου εμφανιζόταν ως μερικότητα, απόπειρα συσώρευσης εκρηκτικής υποκειμενικής ύλης και εξωτερικότητα. Στο φινάλε της διαδικασίας, ο όποιος μηχανικός του ρόλος ξεθωριάζει και αποκρυσταλλώνεται σε εσωτερική οργανική 'λειτουργία'. Ο καρπός της όλης προηγούμενης ηγεμονικής του προσπάθειας είναι η «τήξη» του με τις ριζοσπαστικές τάσεις χειραφέτησης του λαού, μια κατάσταση στην οποία οι δύο πλευρές δεν μπορούν πια να διακριθούν, συγχωνεύονται. Όποιο πλεόνασμα ή αίσθηση «αυτονομίας» ή «υπερβατικότητας» του πολιτικού υπήρχε ενδεχομένως στην προηγούμενη φάση υποχωρεί και το 'πολιτικό' και το 'κοινωνικό' ενοποιούνται. Ο ξεσηκωμένος λαός-ηγεμόνας προβάλλεται ως κύριος του εαυτού του, ως αυτοσυνείδηση και αυτενέργεια. Η ενεργοποίηση της επαναστατικής δράσης εισέρχεται αποφασιστικά στην πίστα της ιστορίας και εκπηγάει από τα σπλάχνα της πολλαπλής τραυματισμένης 'λαϊκής ψυχής', αποτελεί σύμπτωμα των συσσωρευμένων απωθημένων της, ενός 'αιώνιου' παραπόνου. Τα πάθη βγαίνουν ξανά στην επιφάνεια, όμως αυτή τη φορά αυτοστοχαζόμενα, ηρμένα σε ανώτερο επίπεδο, πέραν της προηγούμενης πρωτόλειας μορφής εμφανιζόμενης μέσω της σορελιανής στιγμής και μια νέα ακαταμάχητη δράση ξεσπά. Μια νέα δυνατότητα έρχεται στο φως, αυτή της συντάσσουσας εξουσίας του λαού που οδεύει επαναστατικά προς την οικοδόμηση ενός άλλου κράτους. Η ενέργεια που ρέει σε ολόκληρο το βιβλίο συσσωρεύεται σταδιακά και απελευθερώνεται στον επίλογο.

«Ωστόσο, με ένα δραματικό κίνημα με σπουδαία επίδραση, τα μυθικά, παθιασμένα στοιχεία που περιλαμβάνονται σε ολόκληρο τον μικρό τόμο παίρνονται μαζί και γίνονται ζωντανά στο συμπέρασμα, στην επίκληση ενός ηγεμόνα που όντως υπάρχει. Μέσα από το βιβλίο, ο Machiavelli συζητάει το πώς πρέπει να είναι ο Ηγεμόνας αν είναι να καθοδηγήσει τον λαό για να εγκαθιδρύσει ένα νέο Κράτος· το επιχείρημα αναπτύσσεται με ενδελεχή λογική, με επιστημονική αποκόλληση. Στο συμπέρασμα, ο Machiavelli συγχωνεύεται με τον λαό, γίνεται ο λαός, όμως όχι με κάποιο 'γενικό' [generic] λαό, αλλά τον λαό τον οποίο ο Machiavelli έπεισε μέσω του προηγούμενου επιχειρήματος, τον λαό του οποίου γίνεται και αισθάνεται τον εαυτό του να είναι η συνείδηση και η έκφρασή του, με τον οποίο νιώθει τον εαυτό του να είναι ένα. Φαίνεται τώρα ότι ολόκληρο το 'λογικό' επιχείρημα δεν είναι τίποτα άλλο πέρα από αυτοστοχασμό του λαού, μια εσώτερη συλλογιστική δουλεμένη μέσα στη λαϊκή συνείδηση, που έχει το συμπέρασμά της σε ένα παθιασμένο, κατεπίγειο κλάμα. Το πάθος, συλλογισμός του εαυτού του, γίνεται ξανά 'επιρροή', ενθουσιασμός, φανατισμός της δράσης. Γι' αυτό το λόγο ο επίλογος του *Ηγεμόνα* δεν είναι κάτι εξωγενές, 'κολλημένο' απ' τα έξω, ρητορικό, αλλά χρειάζεται να κατανοηθεί ως αναγκαίο στοιχείο του έργου – ακριβώς, ως το στοιχείο που καθρεφτίζει το αληθινό φως σε ολόκληρο το έργο και το κάνει ένα είδος 'πολιτικού μανιφέστου'».

(Thomas, 2015: 450-1)

Βάσει των αμέσως προηγούμενων, εύλογα μπορούμε να υποστηρίξουμε τη στόχευση εκ μέρους του Gramsci για την έναρξη στους δικούς του καιρούς ενός είδους συντάσσουσας λαϊκής εξουσίας με προλεταριακή ηγεμονία, ενσάρκωμένης στο νέο ενιαίο μέτωπο. Φτάνει να λάβουμε υπόψη τον πειραματισμό στον οποίο προβαίνει στα *Τετράδια της φυλακής* με την επιδίωξη διάχυσης της έννοιας της πολιτικής ηγεμονίας (και άρα όχι περιο-

ρισμού της στο πολιτικό κόμμα), επιθυμώντας να δώσει τροφή στο προλεταριάτο και τον λαό για να κατανοήσουν την πραγματική τους δύναμη. Τα *Τετράδια* είναι ένα ολάκερο εργαστήριο δοκιμής και επεξεργασίας 'μηχανισμών' [apparatus] προλεταριακής ηγεμονίας (Gramsci, 2011c: 106-Γκράμσι, 1981: 16-23' Thomas, 2015: 453) και νέων θεσμών ή «σχηματισμών που διεκδικούν την ολοκληρωμένη αυτονομία» (Sotiris, 2019: 23-6) που ούτως ή άλλως κυοφορούνται μέσα από την αυθόρμητη κίνηση και το κίνημα της εργατικής τάξης, και αυτό δείχνει ότι καθόλου δεν ξεχνά τον προηγούμενο κύκλο ταξικής πάλης που εκδηλώθηκε με το κίνημα των εργοστασιακών συμβουλίων του Τορίνο (Gramsci, 2011b: 50-1' Γκράμσι, 1974: 27-8), αντίθετα ενσωματώνει την εμπειρία αυτής της φάσης στις νέες θεωρητικές του επεξεργασίες. Στο ίδιο απόσπασμα σπεύδει να ξεκαθαρίσει την πολυπλοκότητα της διαλεκτικής συνειδητού-αυθόρμητου που δεν χωράει σε αφηρημένες θεωρητικές φόρμουλες, και ούτε μπορεί να νοηθεί μια κόκκινη γραμμή ανάμεσά τους, και υποστηρίζει εκείνη τη συγκεκριμένη θεωρία που είναι ικανή να τη συλλαμβάνει «μεταφράζοντας [...] τα στοιχεία της ιστορικής ζωής σε θεωρητική γλώσσα» (Gramsci, 2011b: 52). Στην ίδια λογική, χωρίς εξιδανίκευση (Gramsci, 2011b: 49), εντάσσεται και η αναγνώριση της σημαντικότητας του παροντικού και συνεχώς μεταβαλλόμενου «κοινού νου» ως δημιουργού «της λαογραφίας του μέλλοντος» (Sotiris, 2019: 21) ή της αμοιβαίας διαπαιδαγώγησης εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου (Sotiris, 2019: 22). Καθόλου τυχαία άλλωστε και η προσπάθειά του για μια μη ελιτίστικη προσέγγιση του ζητήματος της διανοήσης. Μια γενική διανοητικότητα ως μια «δραστηριότητα που υπάρχει σε όλους» (Sotiris, 2019: 21) είναι χαρακτηριστική, και δεν μπορεί παρά δυνητικά να αναπτύσσεται σε τριβή με την καθημερινή ζωή και με τις ήδη υπαρκτές μορφές της, τουτέστιν ως πρακτική (Sotiris, 2019: 25-6). Η διανοήση μακράν του να αποτελεί υπερϊστορικό στοιχείο, αναπτύσσεται ποιοτικά μέσα από την αλληλεπίδρασή της με το «πολιτιστικό περιβάλλον», και

ο νέος ιστορικός της τύπος μπορεί να συληφθεί μόνο όταν «αυτή η πολιτική συνθήκη υπάρχει». Με αυτό τον τρόπο, μπορούμε να μιλάμε για διανοση-«ενεργή κοινωνική σχέση της τροποποίησης του πολιτιστικού περιβάλλοντος», «ενότητα επιστήμης και ζωής [που] είναι ακριβώς μια ενεργή ενότητα» (Sotiris, 2019: 26). Μαζί με τα πιο πάνω σκίτσα μιας συντάσσουσας επαναστατικής διαδικασίας εντός της επικράτειας της «κοινωνίας των πολιτών» ή ιδιωτών, θα προσθέταμε και την απορριψη του υφιστάμενου δικαίου ως βάσης για ένα νέο κράτος, τουτέστιν ως ακατάλληλου για ένα νέο κράτος που από την πρώτη μέρα γέννησής του ενέχει εγγενώς τους όρους και τις προϋποθέσεις για την απονέκρωσή του. Είναι ανέφικτη η «δημιουργία ενός συνταγματικού δικαίου παραδοσιακού τύπου» σε μια πραγματικότητα στην οποία η «κοινωνία των πολιτών [...] είναι απόλυτα συνυφασμένη με την πολιτική κοινωνία» ενώ εφικτή είναι μόνο η «δημιουργία ενός συστήματος αρχών που αξιώνει ότι το τέλος του κράτους θα είναι και το δικό του τέλος, η δική του εξαφάνιση: με άλλα λόγια, η επαν-απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας στην κοινωνία των πολιτών» (Gramsci, 2011b: 382).

Επίλογος

Στο παρόν άρθρο επιχειρήσαμε να αναδείξουμε τον βαθμό στον οποίο ο Gramsci επηρεάζεται από το έργο του Machiavelli

τόσο στην αντίληψή του για το υποκείμενο της επαναστατικής αλλαγής, όσο και στην προσπάθειά του προς μια δυναμική θεωρία ιστορίας, ταξικής πάλης και γεω-πολιτικού συστήματος. Ο Gramsci φαίνεται να ανοίγει τον δρόμο προς μια ανάγνωση του Φλωρεντινού γραμματέα ως πρόδρομου της υλιστικής διαλεκτικής και μιας απελευθερωτικής πολιτικής. Ο συνυπολογισμός των ανθρώπινων παθών ως καθοριστικών στη σκακιέρα του ταξικού και διακρατικού ανταγωνισμού και διαπάλης στηρίζουν αυτόν τον ισχυρισμό. Το έργο και των δύο εξακολουθεί να αποτελεί ανεξάντλητη πηγή και για τα σημερινά φιλοσοφικά, επιστημονικά και πολιτικά προβλήματα που ξεπροβάλλουν μπροστά στα μάτια μας.

Ο Gramsci μέσα από τον μακιαβελικό μύθο του 'Ηγεμόνα' επιχειρεί να προσεγγίσει τις πολιτικές απαιτήσεις της εποχής. Το κοινωνικό και πολιτικό επαναστατικό υποκείμενο, όπου αναπτύσσεται η διαλεκτική κόμματος-μετώπου-ξεσηκωμένου λαού, συγκροτείται ως αυτοσυνείδηση και αυτενέργεια, και προσωποποιείται στον 'Σύγχρονο Ηγεμόνα', τον δυναμικό οργανισμό που είναι το πρωτοπόρο τμήμα αυτού του υποκειμένου. Κατά την ωρίμανση αυτών των διεργασιών η συντάσσουσα εξουσία της εργατικής τάξης και του λαού, δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνειών ως προς την απόληξη της επαναστατικής τομής: η οριστική ενσποίση του Ηγεμόνα με τον λαό, όχι ως 'δογματική αφαίρεση' πάνω από την κοινωνία, αλλά ως οργανικό στοιχείο της. **T**

b

Antonio Gramsci (2011), *Prison Notebooks Volumes I-II-III*, Columbia University Press.

Marcos Del Roio (2016), *The Prisms of Gramsci: The Political Formula of the United Front*. Historical Materialism Book Series.

Thomas, PD. (2015), 'Gramsci's Machiavellian Metaphor. Restaging The Prince', στο Del Lucchese, F., Morfino, V. and Frosini, F. (eds.) *The Radical Machiavelli: Politics, Philosophy and Language*.

Leiden: Brill. σ. 440 – 455.
Thomas, P. (2020), 'The Tasks of Translatability'. *The International Gramsci Journal*, 3 (4). σ. 5 – 30.

Thomas, PD. (2018), 'Gramsci's Revolutions: Passive and Permanent'. *Modern Intellectual History*, 17 (1). σ. 117 – 146. (<https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/16228/3/FullText.pdf>)

Neil and Shapiro, Stephen (2017), *Translatability, combined unevenness and*

world literature στο Antonio Gramsci. *Mediations: Journal of the Marxist Literary Group* (σ. 35-41).

Sotiris, Panagiotis (2019), *The Modern Prince as Laboratory of Political Intellectuality*, *International Gramsci Journal*, 3(2), 2-38.

Γκράμσι, Α. (1981), *Λογοτεχνία και Εθνική Ζωή*. Αθήνα: Στοχαστής.

Γκράμσι, Α. (1974), *Παρελθόν και Παρόν*. Αθήνα: Στοχαστής.
Τετράδια Μαρξισμού (2017), τεύχ. 05 (χειμώνα).